

Boek van
de maand

JAN SCHIPPER

Handboek Afrika

Bespreking van:

Roel van der Veen, Afrika van
de Koude Oorlog naar de
21ste eeuw (KIT Publishers:
Amsterdam 2002), 456 blz.

Roel van der Veen, beleidsmedewerker op Buitenlandse Zaken, heeft in 434 pagina's tekst een overtuigend en helder beeld gegeven van de politieke ontwikkelingen in Afrika, met de nadruk op de laatste twintig jaar en met de beperking dat hier onder 'Afrika' de landen bezuiden de Sahara bedoeld worden.

Invloed van de koude oorlog

Het einde van de Koude Oorlog betekende voor Afrika misschien wel een even diepgaande cesuur als voor Europa: de grote machtsblokken verloren hun interesse voor het continent, dat voortaan veel meer op zichzelf was aangewezen en de nasleep van september 2001 heeft de aandacht nog meer afgeleid.

Dictators en eenpartijssystemen konden na 1989 niet meer rekenen op steun van Washington of Moskou als hun positie onder druk kwam te staan. De ondergang van het apartheidregime in Zuid-Afrika is waarschijnlijk het bekendste gevolg van de veranderde internationale verhoudingen. Een ander voorbeeld is de val van Mobutu (Congo), de trouwe anti-communistische vazal en beheerder van grondstoffen, die verschillende malen door het Westen gered werd van binnen- en buitenlandse belagers, maar na ruim dertig jaar alleenheerschappij het veld moest ruimen (40-41).

Op haar hoogtepunt had de Koude Oorlog, rond 1960, de vrij geruisloze overgang naar onafhankelijkheid van de Afrikaanse landen gestimuleerd, waarna tot 1990 Afrika een belangrijke rol speelde in de Oost-Westverhoudingen (hoofdstuk 1).

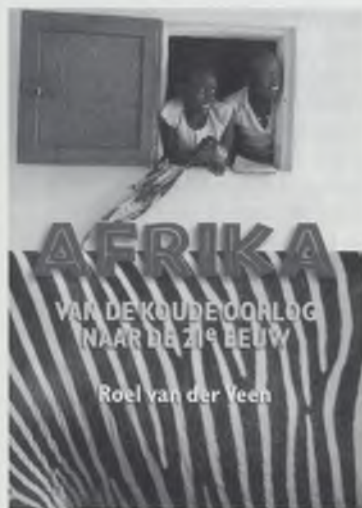
In het tweede hoofdstuk wordt in hoofdlijnen de economische neergang van Afrika in die eerste dertig jaar geschetst. Opvallend is het lange leven dat traditionele vormen van productie (verzamelen, visserij, landbouw) er behouden hebben en, na 1970, de relatieve achteruitgang van Afrika in vergelijking met Azië en Latijns-Amerika. De economische crisis die nu zo kenmerkend is voor Afrika, zette in de jaren zeventig in, om in de jaren tachtig een dieptepunt te bereiken. Slechts een enkel land, Zuid-Afrika voorop, lijkt aan deze neergang te ontkomen.

Van der Veen laat er geen twijfel over bestaan waaraan de sociaal-economische crisis in Afrika in de eerste plaats geweten moet worden: het (dis-)functioneren van *de staat*, die zich soms tot een roofstaat (tegenover de eigen burgers) ontwikkelde en in één geval, Somalie, uiteen is gevallen.

'De vele uiteenlopende aspecten van de recente geschiedenis van Afrika kunnen volgens mij (vd V) inderdaad het beste in hun onderlinge samenhang worden begrepen door uit te gaan van de rol van de staat' (13).

Lange lijnen

Interessant is dat de auteur daarbij expliciet aandacht geeft aan historische factoren van *longue duree*, waarbij de periode van het kolonialisme, maar ook de prekoloniale samenlevingen, hun politieke structuur en cultuur worden verkend. Kenmerken van die samenlevingen, als het sacrale karakter van het leiderschap, de overal woekerende patroon-cliënt relaties en het meer op behoud dan op vernieuwing

Dr. Jan Schipper is oud-studieleider geschiedenis van de lerarenopleiding van de Hogeschool van Utrecht.

gerichte denken, zijn nog vandaag herkenbaar en ondergraven het moderniseringsproces. Koloniale regimes hebben die structuren vaak nog versterkt, onder andere door bestaande 'checks and balances' af te schaffen ten behoeve van uitgekozen politieke leiders. Momenteel zou er zelfs een proces van 'traditionalisering' in de Afrikaanse politiek plaats vinden, als reactie op het mislukken van de modernisering. Overigens baseert Van der Veen zich bij zijn historisch onderzoek bijna geheel op het werk van politicologen en enkele antropologen. In de literatuurlijst zijn maar zo'n dertig gespecialiseerde historische werken opgenomen (op 360 titels) en dan betreft het vaak overzichtswerken (Palmer, Oliver/Fage of Braudel en Slicher van Bath). Niettemin denk ik, dat hij de fundamentele kenmerken van de Afrikaanse traditie en dan vooral die betreffende de politieke structuren verantwoord uiteenzet.

Jammer is dat de rol van levensbeschouwing maar oppervlakkig wordt beschreven. Het 'statische' karakter van de traditionele religies komt kort aan de orde, maar de fnuikende invloed van tovenarij of magie, de wanhoop van veel Afrikanen die zich willen opwerken, wordt niet genoemd (vgl. het werk van de Zwitserse antropoloog Signer, *Trouw* 30 nov. 2002). Ook in dat verband is de opmars van de politieke (Afrikaanse) Islam, door de auteur als een protestbeweging (tegen de modernisering) gezien, verontrustend, omdat geesten en magie er zo'n grote plaats innemen.

Gebreken en de remedie

In de hoofdstukken 3 ('Democratisering'), 5 ('Desintegratie'), 6 ('Oorlog') en 10 ('Stabiliteit', met als eerste paragraaf 'Een lappendeken van zwakke staten') wordt veel aandacht besteed aan de gebreken die Afrikaanse staten kenmerken. Ook externe oorzaken, waaraan Afrikaanse leiders weinig konden doen, dragen bij aan het verval van de staat in Afrika, zoals de globalisering (hfdst.7), de demografische explosie (hfdst.8 waarin de verdrievoudiging van de bevolking in de periode 1960-2000 (!) en de hard toeslaande aids epidemie aan de orde komen). Niettemin legt Van der Veen de schuld voor Afrika's falen vooral bij

de politieke leiders van het werelddeel, die hun energie stoppen in het versterken van de eigen machtsbasis (netwerken) en niet in de ontwikkeling van hun land.

De door IMF en Wereldbank in de jaren tachtig gepropageerde 'structurele aanpassingen' (aan de wereldeconomie) bleken in de meeste landen weinig rendement op te leveren, vooral omdat de politieke leiders in Afrika vreesden dat de vereiste liberalisering hun machtspositie zou aantasten. In de discussie over ontwikkelingshulp werd daarom, vooral sinds 1990, *good governance* steeds meer als voorwaarde voor hulp gesteld: een goed functionerende staat zou de ontwikkeling van een sterke economie bevorderen. Helaas hielden donoren zich vaak niet aan de door henzelf gestelde voorwaarden.

Het democratiseringsproces, dat begin jaren negentig inzette en dat, naar men meende, zou leiden tot modernisering van het politieke systeem, droeg tot nog toe maar weinig bij aan versterking van de staat in Afrika.

Van der Veens analyse van het beperkte effect van de miljarden dollars aan ontwikkelingshulp die Afrika in de loop van de jaren ontving, heeft in de Nederlandse pers de meeste aandacht getrokken. Niet onlogisch in een land dat als één van de grootste donoren in de internationale ontwikkelingssamenwerking geldt. Scherp en meestal overtuigend stelt Van der Veen de zwakheden in de internationale hulpverlening aan de orde, zonder op beeindiging daarvan te willen (durven?) aandringen. In de internationale verhoudingen speelt heel Afrika de rol van de client tegenover de rijke patroon (donoren), van wie alles verwacht wordt.

Van der Veen ontzenuwt enkele verklaringen die vaak worden aangevoerd voor Afrika's achterblijven (koloniale grenzen, klimaat enzovoort), en schrijft zelf het verschil met Azië (de 'tijgers', blz. 318 e.v.) vooral toe aan het feit dat lokale culturen en staatsorganisaties daar ten tijde van het kolonialisme al krachtig ontwikkeld waren. Hoe dat mogelijk was, terwijl we ervan uit kunnen gaan dat de levensvisie (behoudend) en de sociale relaties (patroon-client) er lange tijd

niet wezenlijk anders waren dan die in Afrika, blijft buiten beschouwing. Het ontbreken van een eigen schrift in het grootste deel van zwart Afrika tot in de negentiende eeuw (met uitzondering van de gebieden waar de Islam zich uitbreidde) komt niet aan de orde, terwijl men toch vragen kan stellen over de invloed van zo'n gemis op de ontwikkeling van de staatsmacht.

Waardering

Zwakke punten? De opgenomen kaartjes zijn wel erg summier en tonen niet veel meer dan landsgrenzen en hoofdsteden. Weinig echt historische titels in de literatuurlijst (zie boven); de historische inzichten zijn grotendeels aan het werk van politieke wetenschappers en aan rapporten van internationale organisaties ontleend. Voor een werk met de gekozen opzet is dat bijna onvermijdelijk, omdat historici zich meestal pas later aan zulke recente thema's wagen. Vaak moeten we het dus doen met hoofdlijnen.

Roel van der Veen schreef een helder boek, handig als naslagwerk voor recente ontwikkelingen in Afrika (sinds 1980) en geeft een (niet: *de*) gefundeerde verklaring voor de fundamentele problemen waarmee Afrika worstelt, tegen hun historische achtergrond.

Heeft de Geschiedenisdocent op school iets aan dit boek? Al neemt Afrika, zacht gezegd, geen prominente plaats in het leerplan in, bij vragen over de actualiteit (weer een wrede burgeroorlog, woelige verkiezingen of hongersnood en soms een Mandela) geeft Van der Veen in kort bestek een verhelderende context en in veel gevallen een verklaring voor het nieuwsfeit. Ook de problemen van de internationale ontwikkelingssamenwerking worden helder geanalyseerd. In een tijd waarin de interesse voor Afrika erg lijkt te zijn afgenomen, heeft het Koninklijk Instituut voor de Tropen de moed gehad een kloek boek over het continent van de grote zorgen uit te geven en daarvoor een auteur gevonden die voor zijn taak berekend was.